

ТАРИЙХШЫ Р.ҚОСБЕРГЕНОВ ИЗЕРТЛЕҰЛЕРИНДЕ ҚАРАҚАЛПАҚ-РУС ҚАТНАСЫҚЛАРЫ МӘСЕЛЕСИ

Б.А.Кошанов – тарийх илимлериниң докторы, профессор

Н.Б.Бекбаулиева – таяныш докторант

Бердақ атындағы Қарақалпақ мәмлекетлик университети

Таянч сўзлар: тарих, Чор Россияси, Хива хонлиги, рус-қарақалпақ алоқалари, экспедиция.

Ключевые слова: история, Царская Россия, Хивинское ханство, русско-каракалпакского взаимоотношения, экспедиция.

Key words: history, Tsarist Russia, Khiva Khanate, Russian-Karakalpak relations, expedition.

Кирисиў. Рзамбет Қосбергенов 1925-жылы 18-сентябрьде Қарақалпақ автономиялы областының Шымбай уездинде жарлы дийхан шаңарағында туўылған [1:79].

1942-жылы Төрткүл медицина техникумын питкерип, Шымбай районы Ю.Ахунбабаев атындағы колхозда медицина пунктине басшылық етеди [2].

1942-1945-жыллары Қарақалпақ муғаллимлер институтында тарийх бөлиминде оқыйды. Институтты ағла баҳалар менен питкергенлердин ишинде Рзамбет Қосбергенов, Ережеп Айтмуратов, Досжан Насыров, Айдар Муртазаев, Мамбет Жумашев, Сражатдин Ахметов хэм басқалар бар еди, олар келешекте мәмлекетлик гайраткерлер, илим, мәденият искерлері болып жетилисти.

Р.Қосбергенов 1945-1948-жыллары Педагогикалық институтта оқыйды. Оның менен бирге Сабыр Камалов, Уахит Шалекенов, Шерип Бабашев, Қыпшақбай Аметов, Айназар Қунназаров, Абдурашид Бекимбетов, Алима Гаипова, Арис Төреев, Қаллибек Камалов, Тәжен Изимбетов хэм басқалар оқыған [3:36, 42].

Р.Қосбергенов студент ўақтында-ақ, 1946-жылдан баслап Хорезм археологиялық-этнографиялық экспедициясының Т.А.Жданко басшылығындағы Қарақалпақ этнографиялық топарында белсене қатнасады.

Тийкаргы бөлим. С.П.Толстов басқарған Хорезм экспедициясы жәмәетинде халыққа белгили бир қатар археологлар, этнографлар, тарийхшылар хэм тилшилер өсип жетилисти. Олардан Т.А.Жданко, Л.С.Толстова, Я.Г.Гулямов, М.И.Итина, Е.Е.Неразик, Б.В.Андрианов, С.К.Камалов, Р.Қосбергенов, У.Шалекенов, В.Н.Ягодин, А.В.Гудкова, Е.Бижанов, А.Бекмуратова, Х.Есбергенов, М.Мамбетуллаев, Д.Насыров, Х.Хамидов хэм басқаларды атап өтсек болады [4:39].

Сондай-ақ, Хорезм археологиялық этнографиялық экспедициясының қурамында белгили алымлар жумыс алып барды. Мәселен, К.Л.Задыхинаның басшылығында арқада жасаўшы өзбеклер арасынан, М.В.Сазонова басшылығында кублада жасаўшы өзбеклер арасынан, Г.П.Васильева басшылығында хорезмли түркменлер арасынан, Г.П.Снесарев басшылығында Хорезм халықлары диний исеними бойынша көппеп этнографиялық мағлыўматлар жыйналады. Усы материаллар Рзамбет Қосбергенов ушын үлкен жәрдем болып, қоңсылас халықлар менен қарақалпақлардың қарым-қатнасын изертлеўинде баҳалы материал болды.

Рзамбет Қосбергенов Сабыр Камалов, Уахит Шалекенов, Алпысбай Төреев, Ермек Бижанов, Айназар Өтемисов, Айбийке Бекмуратова, Хожахмет Есбергенов хэм басқалардың кәсиплеси, заманласы, гейпараларының устазы да еди.

Р.Қосбергенов 1948-1951-жыллары СССР Илимлер академиясы Н.Н.Миклухо-Маклай атындағы этногра-

фия институтының аспирантурасында С.Камалов, У.Шалекенов, А.Бекимбетовлар менен бирге оқыйды. Илимий басшысы академик С.П.Толстов қолы тийе бермегеннен кейин Р.Қосбергенов хэм С.Камаловларға киши илимий басшы етип профессор Т.А.Жданко белгиленеди. Т.А.Жданко басшылығында 1945-жылы Шымбай, 1946-жылы Қоңырат хэм Мойнақ, 1947-1948-жыллары Кегейли, Қараөзек, Тахтақөпир, 1949-жылы Хожели хэм Шоманай аймақларына шөлкемлестирилген этнографиялық экспедициялар Р.Қосбергенов ушын нәтийжели болып шықты. Усы экспедициялар ўақтында баҳалы тарийхый-этнографиялық, әдебий-фольклорлық материаллар жыйналды, айрықша атап өтилетуғын нәрсе, бул материаллардың барлығы дерлик XIX әсирдин екінши ярымында өз дәўириндеги турмыс қыйыншылықларын көзи менен көрген үлкен жастағы, кексе қатықулақ адамлардан жыйналды. Хорезм экспедициясы қарақалпақ топарында дәслеп Н.П.Лобачева, Н.Н.Гроздова, Л.Ф.Моногаровалар ислейди хэм бул «қызлар отряды» деп аталатуғын еди, соңынан бул топарға ер адамнан Р.Қосбергенов келип қосылады [5].

Р.Қосбергенов Москвадағы Орайлық мәмлекетлик әскерий-тарийхый архивте тынымсыз ислепп, тарийхый айланысқа жүдә баҳалы хўжетлерди киргизеди. 1871-жыл 10-январьда Түркстан үлкеси генерал-губернаторы, генерал-адъютант фон Ф.Кауфманның Хийўа атланысын баслаў туўралы жоқарыға жазған хаты айрықша дыққатқа сазаўар болады. 1873-жыл 21-майдағы полковник Ломакинның рус армиясының Қоңыратқа кириўи туўралы мағлыўматы да үлкен әхмийетке ийе болды. Ф.Кауфманның Арал әскерий флотилиясының Хийўаға қарсы хәрекети туўралы 1873-жыл 10-июньде әскерий министр Д.А.Милютинге жиберген рапорты биринши рет илимий айланысқа кирди.

Хийўаға қарсы хәрекет еткен Түркстан, Оренбург хэм Кавказ топарлары ҳаққында, сондай-ақ, Арал флотилиясы қурал-жарақларының саны туўралы мағлыўматлар ендирилди. Әскерий топардың Қоңыраттан Хожелиге жүрген маршруты белгиленди. Полковник Столетов басшылығындағы Әмиўдәрья бассейнин изертлеў бойынша илимий экспедицияның жумысы туўралы мағлыўматлар әхмийетли дерек есапланады. 1874-жылы Хийўадан алынатуғын контрибуцияның есабынан Рус географиялық жәмийетиниң Әмиўдәрья үлкеси экспедициясы ушын 20000 рубль пул ажыратылғанлығы туўралы мағлыўмат табылды. Сондай-ақ, Р.Қосбергенов Санкт-Петербург, Оренбург, Ашхабад, Үргенч, Нөкис қалаларындағы мәмлекетлик архивлерден баҳалы материаллар жыйнаўға еристи.

Ташкенттеги Өзбекстан миллий архивинен жүдә баҳалы материаллар алады. Олардың ишинде 1911-

жылғы Әмиўдәрәя бөлиминдеги ашлық хақында Түркстан генерал-губернаторы канцеляриясы баянаты, Шымбай болыслары дизими, Әмиўдәрәя бөлиминен мәмлекетлик қазнаға түсетуғын салық муғдары, Рус хәкимшилигине қарсы гүрескен Қаракул Қосмағамбетов хақындағы материаллар үлкен әһмийетке ийе болды.

1902-1907-жыллар аралығындағы түркмен жигити Аман Берди Көмековтың хәрекетлери хақында, Асфандияр хан хәм ўәзирлери ўстинен Россия сыртқы ислер министриниң атына жазылған шағым арзалары тарийх илимине жаңалық алып келди. Баба-Гөклен қозғалаңы бойынша Әмиўдәрәя бөлими судьясы Ф.Мандрыкин менен Сырдарәя областылық прокуро-рының жазысқан хатлары илимий айланысқа түсти. Ашаршы-лық хәм Есим болыслығы халқының қарабарактың дөнин жегенлиги туўралы материаллар, Шымбай хәм Шорахан болыслықларының азық-аўқатқа мүтәж болып отырғанлығы туўралы Сырдарәя областы әскерий губернаторына Әмиўдәрәя бөлими начальнигиниң рапорты, 1911-жылғы ашлықтан жәбир көрген хожалықлардың дизими хәм басқа да материаллар изертленди.

1916-1918-жылларда Петро-Александровск қалалық думаға сайланған депутатлардың дизими, Әмиўдәрәя бөлими болыслықларындағы елатлы пунктлердиң дизими, мәмлекетлик хызметтеги адамлардың дизимин Р.Қосбергенов өзиниң илимий жумысларында пайдаланған.

Р.Қосбергенов 1950-1951-жыллары Хожели, Шоманай хәм Қоңырат районлары аймақларында косымша материаллар жыйнады. Ол 1951-1953-жыл-лары Өзбекстан Илимлер академиясы Қарақалпақстан филиалы Экономика хәм мәденият институты илимий хызметкери болып ислейди [7].

1955-1956-жыллары Р.Қосбергеновтың басшы-лығында шөлкемлестирілген экспедиция топары Әмиўдәрәяның шеп жағасындағы районлардың бар-лығына қайтадан шолыў жасап өтеди. Усы экспедиция топары 1960-1961-жыллары Республиканың арқа рай-онларында (Куйбышев, Кегейли, Шымбай, Қараөзек, Тахтакөпир, Мойнақ) қайтадан изертлеў жумысларын алып барады.

Р.Қосбергенов 1953-жылы «ХІХ әсирдиң ақыры ХХ әсир басында Хийўа ханлығындағы қарақалпақ халқы-ның аўхалы» деген темада тарийх илимлериниң канди-даты илимий дәрежесин алыў ушын диссертациясын табыслы қорғап шығады. Қарақалпақстан тарийхы илиминде дәслепки рет Россияның Қарақалпақстан аймағын басып алыўы, халық-азатлық хәрекетлери, экономикасы, мәдениаты тарийхый-этнографиялық бағдарда изертленди. Алымның диссертация материал-лары «ХІХ әсирдиң ақыры ХХ әсирдиң басында Хийўа ханлығындағы қарақалпақлардың аўхалы (1873-1917) (Нөкис, 1960), «Қарақалпақлардың Россияға қосылыў тарийхынан» (Нөкис, 1969), «Қарақалпақ халқының колонияль дәўирдеги мәдениаты хәм турмысы (1873-1917) (Нөкис, 1970) монографияларында, сондай-ақ Өзбекстан тарийхшыларының баспадан шығарған «Өзбекстан тарийхы» кітапларында жарық көрди [8].

Р.Қосбергенов 1953-1959-жыллары Өзбекстан Илимлер академиясы Қарақалпақстан филиалы Эконо-мика хәм мәденият институтына директор болды. Усы институттың биринши директоры Н.Дәўқараевтың (1944-1953) жумысын даўам етип, Р.Қосбергенов

илимде шөлкемлестиреўшилиқ уқыбын көрсетти. Өзбекстан Илимлер академиясы Президиумы «Өзбекстан халықлары тарийхын» таярлаў хақында қарар қабыл етип, авторлар жәмәәтине Қарақалпақстан тарийхшыларынан Ж.М.Досумов, С.К.Камалов, У.Х.Шалекенов, Р.Қосбергенов, А.Бекимбетовларды киргизди [9].

Р.Қосбергенов Ташкентте 1954-жылы Орта Азия хәм Қазақстан Илимлер академиялары шөлкем-лестирген Илимий сессияға белсене қатнасып, ХІХ әсирдиң екінши ярымы ХХ әсир басындағы тарийхый ўақыяларды изертлеў зәрүрлиги мәселесин көтерип шығады. Усы жыллары Рзәмбет Қосбергеновтың докторлық диссертациясының бағдары белгиленеди. Онда Қарақалпақстанның Россияға қосылыўы, халық хожалығы, мәдениаты, үрп-әдети, фольклоры, миллий-азатлық хәрекетин изертлеў т.б.

1953-1959-жыллары Өзбекстан Илимлер академиясы Қарақалпақстан Экономика хәм мәденият институты турмысында үлкен жаңалықлар жүз береді. Атап айтқанда, Хорезм археологиялық-этнографиялық экспедициясы мектебиниң қарлығашлары Сабыр Камалов, Ыахит Шалекенов, Рзәмбет Қосбергенов, Абдурашид Бекимбетовлар илим кандидаты илимий дәрежесине миясар болады.

1956-жылдың 5-октябринде Өзбекстан Илимлер академиясының улыўма мәжлисинде белгили тарийхшылар, тарийх илимлериниң докторлары Яхья Гулямов хәм Мухамеджан Юлдашевлар менен бирге тарийх илимлериниң кандидаты Жаңабай Досумов Өзбекстан Илимлер академиясының хабаршы-ағзалығына сайланады. Бул илим тарийхында биринши болып өткен ўақыя еди, себеби Илимлер академиясы устави бойынша илим докторы сайланыўы керек еди. Деген менен, Өзбекстан Компартиясы Орайлық Комитетиниң биринши хаткери Нуритдин Мухитдинов жоқарыдан араласып, Қарақалпақстан ўәкили Жаңабай Досумовқа үлкен исеним билдиреди [10:67].

Өзбекстан Илимлер академиясы Қарақалпақстан Экономика хәм мәденият институтында тарийх, қарақалпақ тили, қарақалпақ әдебияты, экономика, биология бөлимлери болып, оларда Қарақалпақстан илими қарлығашлары Я.Досумов, С.Османов, С.Камалов, М.Нурмухамедов, Г.Есемуратов, Г.Убайдуллаев, А.Нурмуханова, М.Штейнгарт, У.Шалекенов, И.Сағитов, Қ.Мақсетов, Р.Реймов хәм басқалар жумыс алып барды. 1959-жылы Өзбекстан Илимлер академиясы Қарақалпақстан Экономика хәм мәденият институты алымлары өзлериниң көп жыллық мийнетлериниң нәтийжелерин биринши рет топлам етип шығарды.

1959-жылы 25-июльде Өзбекстан Илимлер академиясы Қарақалпақстан филиалы шөлкемлестирилип, оның курамында Тарийх, тил хәм әдебият институты дүзилди. 1959-1964-жыллары Ж.Досумов усы институтқа басшылық қылды. Ж.Досумов Қарақалпақстанда биринши тарийх илимлериниң докторы есапланады. Р.Қосбергенов 1959-жылдан өмириниң ақырғы күнлерине шекем Өзбекстан Илимлер академиясы Қарақалпақстан филиалы Н.Дәўқараев атындағы Тарийх, тил хәм әдебият институтында Тарийх секторының баслығы болып хызмет етеди [11].

1972-жылы оның көп жыллық мийнетлеринин нәтийжеси “Қарақалпақстанның Россияға қосылыуы” атамасында тарийхый-этнографиялық монография болып жарық көрди. 1973-жылы усы атамада тарийх илимлеринин докторы илимий дәрежесин алыу ушын жазылған диссертациясын Ташкент қаласында Өзбекстан Илимлер академиясы Тарийх институтында жақлады [12]. Усы жылы оған “Қарақалпақстанға мийнети синген илим ғайраткери” атағы берилди.

Р.Қосбергенов 1968-жылдан баслап “Өзбекстан тарийхый” фундаменталь китапларында “1873-1917-жыллардағы Қарақалпақстан” бапларын жазыуға белсене қатнасты. Сондай-ақ, 1964, 1974, 1979-жыллары баспадан шыққан “Қарақалпақстан тарийхый” фундаменталь китапларын жазыуда да белсене қатнасып барды.

Р.Қосбергенов 1979-жылы узақ кеселлениуден кейин қайтыс болады. Оның илимий мийрасы ҳазирги заман Қарақалпақстан тарийх илими ушын жүдә бийбаха мийрас есапланады. Деген менен, Р.Қосбергенов заманының алымы еди, соның ушын илимий мийрасында “Қарақалпақстанның Россияға өз ерки менен қосылыуы” деген концепцияны алға сүрген еди.

Сол дәўир тарийхнамасында Орта Азияның Россияға 1860-1880-жыллары қосылыуы прогрессив әхмийетке ийе болды, «уллы рус халқының» жергиликли халықтың революциялық санасын қәлиплестириудеги орны үгит-нәсият қылынған еди. Ғәрезсизликке ерискеннен кейин, бул концепция қәте

делинип, бул тарийхый ўақыялар басып алыу, колонияластыру, регресс, рус мәдениятын зорлық пенен алып келиу деп түсиндириле баслады.

Россия империясының Орта Азияға, соның ишинде қарақалпақ аймағына келиуи, әлбетте, колонияль түрге ийе болды. Бул тарийхый ўақыялар Россия империясы менен Уллы Британия арасындағы «үлкен ойын» еди. Россия хәм Уллы Британия бул аймақты Әмиўдәрәя шеғарасы бойынша бөлип алған еди. Егер Уллы Британия өз колонияларын океанлар артынан излеген болса, Россия қоңсы мәмлекетлерди басып алыуы менен иске асырды.

Жуўмақ. Р.Қосбергенов, әлбетте, үстемлик етип турған көзқарасқа қарсы шыға алмады. Бирақ, усы концепцияны пайдаланғанын атап өтиўимиз керек. 1873-1974-жыллары «Қарақалпақстанның өз ерки менен Россияға қосылыуы» концепциясы алға сүрилип, Қарақалпақстанның ески пайтахты Төрткүлдиң 100 жыллығы өткерилди, 1976-жылы бурынғы СССР да 65-жоқары оқыў орны сыпатында Қарақалпақ мәмлекетлик университети дүзилди. Темир жол магистралы Тахиаташ қаласынан Шымбай районына шекем қурылды, Нөкисте 60 жаңа заманағөй жай бой тикледі хәм т.б.

Соның ушын устазымыз, өз заманының белгили алымы Рзамбет Қосбергеновты айыплай алмаймыз, керисинше оның илимий мийнетлерин, илимий айланысқа ендирген архив хўжетлерин сын елегинен өткерип, әдиллик көзқарасынан талқылап, келешек жумысларымызда пайдаланыўымыз зәрүр.

Әдебиятлар

1. Камалов С., Максетов К., Косымбетов И. Қосбергенов Рзамбет. Некролог. –Нөкис: // ӨзРИА ҚҚФ «Хабаршысы», №1. 1979.
2. Кошанов Б.А. Руўхый байлығымызды изертлеген илимпаз (Рзамбет Қосбергеновтың туўылғанына – 70 жыл) / «Еркин Қарақалпақстан», 1995, 28-октябрь
3. Юсупов О. (Автор-дүзиўши). НМПИ (хўжетлер хәм жылнамалар).– Нөкис: 2004.
4. Утепов К. Великий Октябрь и развитие исторической науки в Каракалпакии. –Нукус: «Каракалпақстан», 1988.
5. Жданко Т.А. беседует Тишков В.А. // http://www.valerytishkov.Ru/cntnt/besedy_s_u/zhdanko.html
6. Косбергенов Р. Положение каракалпакского населения в Хивинском ханстве в конце XIX – начале XX в. // Краткие сообщения Института этнографии АН СССР. – Москва, 1954. Вып. XX.; Косбергенов Р. Положение каракалпакского населения в Хивинском ханстве в конце XIX – начале XX в. // Труды Хорезмской археолого-этнографической экспедиции. – Москва, 1958. Т.III. Материалы и исследования по этнографии каракалпаков. 207-268-бет; Косбергенов Р. Прогрессивное значение присоединения Каракалпакии к России // ӨзРССР Илимлер Академиясы Қарақалпақтан комплексли илим изертлеу институты Мийнетлери. – Нөкис: Қарақалпақ мәмлекетлик баспасы, 1959. 7-22-б; Косбергенов Р. XIX әсирдиң ақыры XX әсирдиң басында Хийўа ханлығындағы каракалпақлардың аўхалы. (1873-1917). – Нөкис: Қарақалпақ мәмлекетлик баспасы, 1960.
7. Косбергенов Р. // Общественные науки в Узбекистане. 1979. № 10.
8. Очерки истории Каракалпакской АССР. – Ташкент: «Фан», 1964. Т.1. Косбергенов Р. Каракалпаки // История Узбекской ССР. – Ташкент: “Фан”, 1968. т. 2. 138-146-б; Косбергенов Р. Қарақалпақлардың Россияға қосылыу тарийхынан. – Нөкис: “Қарақалпақстан”, 1969.
9. Библиографические очерки о деятелях общественных наук Узбекистана. Составитель Б.В.Лунин. – Ташкент: «Фан», 1976; Косбергенов Р. Қарақалпақлар// Ўзбекистон ССР тарихи. – Тошкент: «Фан», 1971. Т.2.140-151-б.
10. Мухитдинов Н. Годы, проведенные в Кремле. Воспоминания. – Ташкент: 1994.
11. Косбергенов Р. // Ўзбекистон миллий энциклопедияси. – Тошкент: 2002. Т.9. 402-б.
12. Қосбергенов Р. Қарақалпақ халқының колониал дәўирдеги мәденияты хәм турмысы. 1873-1917. – Нөкис: Қарақалпақстан, 1970; Косбергенов Р. Қарақалпақстанның Россияға қосылыуы. Тарийхый-этнографиялық монография. – Нөкис: “Қарақалпақстан”, 1972.

РЕЗЮМЕ. Мақолада тарих фанлари доктори, Қарақалпоғистонда хизмат кўрсатган фан арбоби Рзамбет Қосбергенов ҳаёти ва илмий мероси ҳақида сўз юритилади. Мақолада олимнинг илмий тадқиқотлари билан бир қаторда, номзодлик ва докторлик диссертациялари илмий янгилиги, монографияларининг тарих фани учун катта илмий аҳамият касб этиши аниқ мисоллар билан асослаб берилади.

РЕЗЮМЕ. В статье рассматривается жизнь и научное достояние заслуженного деятеля науки Каракалпакстан, доктора исторических наук Рзамбета Косбергенова. статье раскрыта огромное научное значение монографии, научная новизна докторской и кандидатской диссертации ученого, профессора Р.Косбергенова в современной исторической науке.

SUMMARY. The article considers the life and scientific heritage of the Honored Scientist of Karakalpakstan, Doctor of Historical Sciences Rzamбет Kosbergenov. The article reveals the enormous scientific significance of the monograph, the scientific novelty of the doctoral and candidate dissertation of the scientist, professor R. Kosbergenov in modern historical science.

TARIYXÍY-MÁDENIY MIYRAS OBYEKTLERINIŇ TURIZMDI RAWAJLANDÍRÍWDAĞÍ ORNÍ

F.M.Najimova – *assistent oqıtıwshı*

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogikalıq institutı

Tayanch so'zlar: maqbara, masjid, ziyoratgoh, arxeologiya, arxitektura, yodgorlik, monumental, san'at yodgorliklari, diqqatga sazovor joylar, konservatsiya, restavratsiya, geofizika, geodeziya, 3D skaner, fotogrammetriya.

Ключевые слова: мавзолей, мечеть, место паломничества, археология, архитектура, памятник, монументальная, памятники искусства, достопримечательности, консервация, реставрация, геофизика, геодезия, 3Д сканер, фотограмметрия.

Key words: mausoleum, mosque, place of pilgrimage, archaeology, architecture, monument, monumental, art monuments, sights, conservation, restoration, geophysics, geodesy, 3D scanner, photogrammetry.

Kirisiw. Búgingi kúnge kelip kóplegen izertlewshiler mádeniy hám tariyxıy miyras obyektlardi saqlaw eń aktual global máselelerden biri ekenligine toqtap ótpekte. Bul másele, ásirese, ótken ásiridin 80-90-jılları júz bergen siyasiy hám ekonomikalıq daǵdarıslar, elimizde hám qońsılas mámleketlerdegi úlken ózgerisler sebepli júzege keldi. Mádeniy qádiriýatlardı hám tariyxıy miyras obyektlardi qorǵawǵa degen itibar shette qalıp kete basladı. Mámleketlik shólkemler tárepinen de, ulıwma jámiyet tárepinen de itibardıń keskin tómendewine alıp kelgen edi.

Tiykargı bólim. Elimiz aymaǵındaǵı miyras obyektlarinıń mámleketlik shólkemler tárepinen qorǵalıwı sisteması ótken ásiridin 60-70-jıllarında belgilengen principler tiykarında qalıplesip hám burıńǵı jobalı ekonomika sharayatında eń zárúrli esteliklerdin salıstırmalı túrde tek maqul túsetuǵın jaǵdayı támiyinlengen edi.

Biraq sońǵı jıllarda Ózbekstandaǵı ekonomikalıq hám sociallıq ózgerisler bul sistemanı túpten modernizaciyalawdı talap etti. 2001-jıl 30-avgusttaǵı «Mádeniy miyraslar obyektlarin qorǵaw hám olardan paydalanıw haqqında»ǵı 269-II-sanlı Ózbekstan Respublikasınıń nızamı [1] hám de 2001-jıl 28-dekabrdegi «Mádeniy miyras obyektlarin qorǵaw hám olardan paydalanıw haqqında» Qaraqalpaqstan Respublikasınıń nızamınıń [2] qabıl etiliwi bul jolda zárúrli qádem boldı.

Usı nızamlar menen mádeniy miyras obyektlarin qorǵaw, asıraw hám olardan paydalanıwdı tártipke salıwı aldınnan belgilep beretuǵın bir qatar zárúrli jańa túsinik hám normalar kirgizildi. Biraq onnan tolıq ámeliy paydalanıw ushın bir qansha nızam astı hújjetlerin, atap aytqanda, mádeniy miyras obyektlarinıń birden-bir mámleketlik reestri haqqında, mádeniy miyras obyektlarin mámleketlik tariyxıy-mádeniy ekspertizadan ótkeriw tuwrısındaǵı qaǵıyda hám basqa da ilajlardı islep shıǵıw hám tastıyqlaw zárúr edi. Sonlıqtan da keyingi jıllarda usı nızamlarǵa bir qansha ózgerisler kiritildi hám zárúrli nızam astı hújjetleri islep shıǵılıp tastıyqlandı.

Házirgi waqıtta tariyxıy mádeniy miyras obyektlarin saqlap qalıwı támiyinlewdiń tiykargı shárti-mádeniy miyras obyektleri quramı hám jaǵdayın, jámiyet rawajlanıwınıń zamanagóy sociallıq-ekonomikalıq sharayatların, xalıqlardıń milliy-mádeniy ayrıqshalıqları, dástúrlerin hár tárepleme esapqa alıw hám basqa kóplegen

faktorlar tiykarında mámleket siyasatın jetilistiriw bolıp tabıladı.

Búgingi kúnde Qaraqalpaqstan aymaǵında turizmdi rawajlandırıw, turizmniń tiykargı obyektleri bolǵan tariyxıy-mádeniy esteliklerdi saqlaw, restavraciya hám konservaciya qılıw hám de olardan paydalanıw boyınsha keń kólemli reformalar ámelge asırılıp atır. Qaraqalpaqstan Respublikasındaǵı házirgi kúnge shekem konservaciya-restavraciya jumislari ámelge asırılǵan materiallıq mádeniy miyras obyektlarinıń dizimin tómendegi kesteden kóriwge boladı [keste 1].

Keste 1.

№	Obyekt atı	Obyekt mánzili	Ámelge asırılǵan dáwiri	Qosımsha
Arxitektura hám diqqatqa ılayıq orınlar obyektleri				
1	Narinjan baba maqbarası (ziyarat etiw ornı)	Ellikqala rayonı	2002-2004 jj.	Mámleketlik byudjet esabınan
2	Chinor baba maqbarası (ziyarat etiw ornı)	Beruniy rayonı	2013-2014 jj.	Mámleketlik byudjet esabınan
3	Sultan Uvays baba maqbarası (ziyarat etiw ornı)	Beruniy rayonı	2013-2014 jj.	Mámleketlik byudjet esabınan
4	Valiy ata mavzoleyi	Beruniy rayonı	2013-2014 jj.	Mámleketlik byudjet esabınan
5	Dawıt ata maqbarası (ziyarat etiw ornı)	Qońırat rayonı	2016-jj.	Mámleketlik byudjet esabınan
6	Mazlumxan sulıw maqbarası (ziyarat etiw ornı)	Xojeli rayonı	2017-2018 jj.	Mámleketlik byudjet esabınan
7	Qırıq shopan maqbarası	Xojeli rayonı	2017-2018 jj.	Mámleketlik byudjet esabınan